

KÜLSŐ IMPULZUSOK ÉS BELSŐ HATÁSOK A ZSIDÓ IDENTITÁS ALAKULÁSÁBAN**

BÁNYAI VIKTÓRIA*

Hagyományújítás: a szegedi cinterem előképei

Reviving Tradition: The Precursors of the Ceremonial Building at the Szeged Jewish Cemetery

ABSTRACT: The imposing, historicist-style ceremonial building at the Szeged Jewish cemetery, completed in 1907, was yet another result of the collaboration between Chief Rabbi Immanuel Löw and architect Lipót Baumhorn. As was the case with the synagogue, Rabbi Löw obviously had the final say on matters concerning religious concepts. Far more surprising than the upper, Pantheon-like section of the cemetery is its lower, underground section, where 72 crypts are accessible from a large H-shaped corridor. This study explores the ancient Jewish and very contemporary non-Jewish precursors of this underground world, as well as the line of reasoning and interpretation of tradition through which Löw himself justified to the community his departure from local (Ashkenazi) Jewish tradition and the revival of certain elements of an ancient burial practice.

KEYWORDS: Immanuel Löw, Jewish cemetery, Szeged, burial practice

Szemben a tematikus blokk címét adó „impulzusokkal” és „hatásokkal”, amelyeket jellemzően a kutatók tulajdonítanak nekik, az előképek nagy előnye identitáskutatási szempontból, hogy sokkal gyakrabban támaszkodhatunk önbevallásra, az általuk relevánsnak tartott előképet sokszor maguk a jelenség létrehozói nevezik meg, így választásuk nemcsak a jelenségről magáról, hanem a választás preferenciáiról is informál. Ez a választás sokkal könnyebben „átugorhat” időbeli és

* A szerző történész, hebraista az ELTE TK Kisebbségkutató Intézet tudományos főmunkatársa. E-mail: banyai.viktoria@tk.elte.hu, ORCID: 0000-0002-9668-9062

** A blokkban az ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézetben 2025. november 20-án tartott azonos című konferencia előadásából készült tanulmányok kaptak helyet. A tematikus blokk szerkesztői Konrád Miklós és Bányai Viktória.

térbeli távolságot is, átívelhet szakadásokat, mint ahogy az egy hatásnál feltételezhető lenne. Írásomban egy időt és teret átugró, ókori szentföldi előkép 20. századi használatát szeretném bemutatni, kitérve arra is, hogy milyen kortársi párhuzamok említhetők ókori előképek „váratlan” föllevenítésére.

Vizsgálatunk tárgya az 1831-ben megnyitott szegedi (új) zsidó temető 1907-ben felavatott ún. cinterme, vagyis a temetkezési hellyel kombinált szertartási épülete. A temető korábbi, egyszerű szertartási épületét az 1879-es árvíz elpusztította.¹ Az új *cidduk ha-din* ház tervezésére 1903 végén Baumhorn Lipót építész (1860–1932) kapott megbízást, aki az előző években az új zsinagóga és a hitközségi szék-ház architektúráját is kialakította, illetve a cinterem megépítésével párhuzamosan a régi zsinagóga átalakítását is az ő tervei alapján végezték: a szegedi hitközség házi építészeinek számított ezekben az években. Ebben Baumhorn tehetsége mellett fontos szerepet játszott, hogy nagyon jól tudott együttműködni Löw Immanuel rabbival (1854–1944), akinek nemcsak az épületek vallási koncepciót érintő kérdéseiben volt döntő szava, hanem részt vett a tervezési és kivitelezési folyamatok részleteiben is: mai kifejezésekkel élve, a fundraisingtól a kivitelezés mikromenedzseléséig mindenben.² Baumhorn egy alkalommal úgy nyilatkozott róla: „ha Löw Immanuel építésznek megy, akkor is halhatatlant alkotott volna”.³ A cinteremmel kapcsolatos munkamegosztásukra vet fényt Löw 1931-es, a temető megnyitásának századik évfordulóján mondott beszéde, amelybe a temetőhöz való mély személyes kötődéséről (önmagáról harmadik személyben szólva) belefűzte, hogy „elgondolta a gyász méltó keretét e cinterem kupoláját”.⁴ Maga a cinterem elnevezés alkalmazása is Löw leleménye. Csefkó Gyula nyelvész 1929-ben írt cikkében a szó újabb keletű, még nem regisztrált használataként mutatta be, hogy a szegedi zsidó temetőben a halottas házat, a temető gyásztermét nevezik így.⁵ Csefkó azt feltételezte, hogy az új jelentésben szerepet játszott, hogy a használók a magyar ’terem’ szó valamiféle összetételét érzékelték az egyébként latin eredetű (*coemeterium* = nyughely) szóban. Fejtegetésében a szegedi cinterem másik funkcióját azonban figyelmen kívül hagyta (talán nem is ismerte), miszerint az az eredeti jelentésnek megfelelően egyben sírboltként, temetkezési helyként is szolgált.⁶

* A szerző történész, hebraista az ELTE TK Kisebbségkutató Intézet tudományos főmunkatársa. E-mail: banyai.viktoria@tk.elte.hu, ORCID: 0000-0002-9668-9062

¹ Ábrahám Vera: *Szeged zsidó temetői*. Szeged: Magánkiadás, 2016. 75.

² Oszkó Ágnes Ivett – Pataricza Dóra: Judaism as Flowers: The Materialized Ideology of the New Synagogue of Szeged. *Material Religion*, 19/5, 2023. 482–505.

³ Rosenfeld Viktor: Levél Löw Immanuelről. *Múlt és Jövő*, 1927/4. 148.

⁴ Löw Immanuel: A százéves temető. 1931. In: Löw Immanuel: *Kétszáz beszéd*. Szeged, 1939. II: 237.

⁵ Csefkó Gyula: Cinterem. *Népünk és Nyelvünk*, 1929/2–3. 109–110.

⁶ Cinterem. In: Ittész Nóra (főszerk.): *A magyar nyelv nagyszótára, V*. Budapest: MTA Nyelv-tudományi Intézet, 2013. <http://nagyszotar.nyttud.hu/dictsearch.html?query=cinterem> (Utolsó letöltés: 2026. május 18.)

1. kép. A cinterem belső tere (Salamon Kornél felvétele)

A messziről is jól látható, kupolás, téglaburkolatú, historizáló stílusú épület illeszkedett az új zsinagóga és a székház által kijelölt építészeti irányhoz. A hasonlóságot növelte, hogy az ablakait a másik két épületen is dolgozó Róth Manó (1868–1935) üvegfestő művész készítette, a feliratokat pedig a szintén az új zsinagóga létrehozásában is feladatot kapó Tardos-Taussig Ármin (1874–1936) mérnök, grafikus tervezte.⁷ Az avatásra 1907. október 13-án került sor. A hitközség és a szentegylet (Hevra kadisa) aktuális vezetőségének, valamint az építőbizottság tagjainak nevét az épület nyugati bejárata feletti (belső) márványtáblán örökítették meg.⁸

A kör alaprajzú, kupolás épület belső terét féloszlopok tagolják, az oszlopfejek felett körben ablakok helyezkednek el. Az oszlopok közötti falszakaszokra a nevek felvésésére szánt, egységesen kialakított szürke márványtáblák kerültek Dávid-csillag formájú gyertyatartókkal. Az alaprajzi elrendezés és a kettős funkció – szertartási tér és reprezentatív temetkezési hely – egyaránt a római Pantheont juttatják eszünkbe. Az antik ihletettség, antikizáló formák használata a 19. század végi keresztény temetőkben is domináns volt, és ez jellemezte a pesti zsidó

⁷ Oszkó Ágnes Ivett – Pataricza Dóra: Szeged zsidó vallási épületeinek öröksége. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 9, 2022. 251.

⁸ Oszkó – Pataricza, 2022. 253.

gazdasági elit által a Salgótarjáni úti temetőben az 1880-as, 1890-es években építtetett családi sírboltokat, mauzóleumokat is.⁹

A Salgótarjáni úti temetőben található monumentális családi síremlékeket értelmezhetjük a magyarországi zsidóság megváltozott vagyoni, társadalmi és jogi státuszának kifejezőiként és hirdetőiként, a családi és közösségi reprezentáció eszközeiként. Az igen jelentős anyagi áldozatok árán létrehozott, alul kriptás (nyolc vagy tizenkét halott befogadására alkalmas), felül a korszak ismert építészei és művészei által tervezett síremlékek megőrkítik a sikeres gyárosok, bankárok, üzletemberek azon törekvését, hogy a velük azonos társadalmi státusú keresztény családok síremlékeihez mérhető, vagy azokat túlszárnyalót hozzanak létre, kőbe véssék a társadalmi integráció sikerét.¹⁰ Végso soron olyan akkulturációs lépés ez, amely szakított a térség, a közép-európai askenázi terület bevett zsidó temetkezésével, a holttest földbe temetésével, és ezáltal az újkorra már előírassá vált vallási szokásokkal is szembement. A fővárosi közegészségügyi szabályoknak megfelelően a kriptákban csak erckoporsókat volt szabad elhelyezni.¹¹

Az e síremlékeknél egy-két évtizeddel későbbi szegedi cinterem is kétségtelesen töltött be hasonló társadalmi reprezentációs funkciót – „a gyász méltó keretként” –, azonban Löw rabbi ehhez más utat jelölt ki. A legalapvetőbb különbség, hogy az építmény nem egyéni-családi, hanem közösségi szinten biztosított reprezentációs lehetőséget. A közösségi szintet erősítette az évtizedek során, hogy 1924-ben Szeged I. világháborús zsidó katonaaldozatainak, majd a vészkorszak után az 1944 júniusában, még a deportálás előtt a szegedi téglagyárban elhunytaknak is itt állítottak emléket, a még üres márványablákon. Az I. világháborús halottakra és a háborút követő antiszemita hullámra egy Löw Immanuel által szövegezett hosszabb héber és egy rövidebb – tartalmában is semmitmondóbb, az antiszemita támadást nem említő – magyar vers emlékeztet.¹² A bibliai fordulatokból építkező héber szöveg Patai József fordításában a következő:

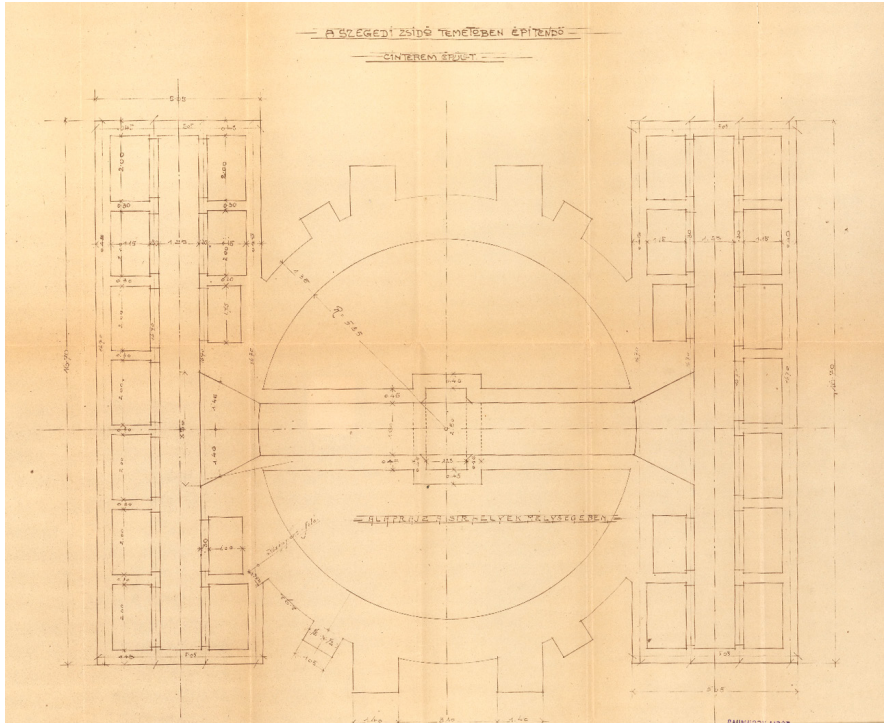
Amire esküdtek – Hősökül fölkeltek
Szülőföldet védtek, – Jaj, hiába vesztek!
Segítőt nem leltek – Háladalt nem zengtek,
Babért nem szereztek – Földre leverettek.
Koporsónak estek – Sírba temetkeztek.
Lélekké ténykedtek – Dús örököt nyertek.
Mennybe emelkedtek – Istenükhöz tértek!
Míg ők odaértek, – Itt hullámok meredtek!

⁹ Csáki Tamás: A Salgótarjáni utcai temető – a pesti zsidó közösség sírkertje, 1874–1890. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*, 12, 2017. 316 skk.

¹⁰ Méretek, lépték kérdéséről: Csáki, 2017. 322.

¹¹ Csáki, 2017. 321.

¹² Szegedi Emléktáblák. *Múlt és Jövő*, 1925/1. 16.

2. kép. Baumhorn Lipót tervrajza: „Alaprajz a sírhelyek mélységében” (MNL CSML XV.2a 2684/1906.)

Ellenünk eredtek, – Ajakukra szedtek,
A nyelvükre vettek – összeszervezkedtek.
Törvényszemet kivertek – Jogot letepertek,
Vak ösztönt követtek – Zsarolást kedveltek.
A zsidókra törtek – Kesorítve őket,
Kenyeret elszedtek – Támaszt összetörtek!¹³

Abban persze még nincs semmi meglepő, hogy az épület föld feletti részét, vagyis a szertartási teret közösségi használatra tervezték, ellenben az építmény föld alatti része, az ott kiépített közösségi temetkezési hely annál szokatlanabb. Ahogy a tervrajzzselvényről is leolvasható, egy nagy H-t formázó föld alatti, de bevilágítókkal rendelkező folyosóról 72 kriptafülke közelíthető meg. A tervrajz

¹³ *Múlt és Jövő*, 1925/2. 78. Löw antiszemita háttérű személyes meghurcolásának, hamis vád alapján történő perbe fogásáról: Hidvégi Máté: A Löw-per. *Múlt és Jövő*, 1996/3. 85–96.

24 sírhelyet jelöl, azonban ezek mind háromszintesek, így kapjuk a 72-es számot, ami a bibliai és rabbinikus hagyományban a teljességet, a tekintélyt kifejező szám, így önmagában is szimbolikus. A fenti kör alaprajzú szertartási tér közepén egy leeresztő nyílást alakítottak ki, a csarnokban tartott búcsúztató szertartás után ezen át engedték le a koporsót, és helyezték el egy fülkében, amit azután el is falaztak. A lent eltemetettek nevét a fenti tér márványabláin tüntették fel, a megemlékezések idején oda érkeztek a látogatók.

Löw Immanuel egy 1922 nyarán mondott gyászbeszédében egy talmudidézetből kiindulva (Tb Berakhot 14b) így mutatta be, indokolta meg ezt a temetkezési módot:¹⁴

וְהַמְנִיָּה הַחֹפֶר כּוֹד לְמַת בְּבֶקֶר — פֶּטוּר מִקְרִיאַת שְׁמַע וּמִן הַתְּפִלָּה וּמִן הַתְּפִלִּין וּמִן הַמִּצְוֹת
הָאֲמֻרֹת בַּתּוֹרָה."

»Aki a sírbarlangban fülkét váj elhunytja számára, az időre minden egyéb micvó alól mentes.«¹⁵ Szent cselekvés volt az elhunytak eltakarítása mindenha nálunk. Legősibb módja ama fülkék felhasználása volt, amelyeket a szent föld mészsziákláinak üregeibe vájtak. A sziklaüregből kiinduló fülkébe, כּוֹד, helyezték a holttestet.

Ezt az ősi temetkező rendet, amely ásatlan sírt, elrekesztett falüreget követelt sírlakul, újította föl chevránk, amikor a templomszerű kupola földalatti falazatát sírlakokká képzezte ki. Védő tető enyhe borul a lennszunnyadók álmára.

Fonnyasztó nyár nem hervasztja a hant virágait, nem borítja késő ősznek fonnyatag virághalma, nem gyülemlik rajta télnek hóharmatos avarja. Az emléktábla írása nem fakul meg fénytől, fagytól, nem vakul meg szálló portól, hulló csepptől.”¹⁶

Elsőként érdemes figyelni az 1922-es dátumra: feltűnő, hogy 15 évvel az elkészülte után még mindig értelmezni, indokolni kellett a közösség számára ezt a temetkezési módot, nem vált magától értetődővé. Löw még mindig szükségét érezte, hogy érveket sorakoztasson föl mellette.

Az első és legerősebb érve az ókori szentföldi előkép. Ennek üzenete, hogy ha el is tér a megszokottól, nem újítás, hanem az ősi temetkezési mód visszahozása, ahhoz a rendekhez való visszatérés, amely – a talmudidézettel alátámasztottan – legalábbis időlegesen minden egyéb parancsolat teljesítését kiváltja. A mészközsziklába vájt fülke valóban használatos temetkezési forma volt a késő ókori szentföldön, ennek mára a legismertebb régészeti lelőhelye Beit Shearim, amelyet azonban csak

¹⁴ Pataricza Dóra: Lenn szunnyadók álma. *Szombat.org*, 2024. május 12. <https://www.szombat.org/hagyomany-tortenelem/lennszunnyadok-alm> (Utolsó letöltés: 2026. május 18.)

¹⁵ A talmudidézet szó szerinti fordítása: „Nem ezt tanítja egy baraita? Aki a sírkamra falában sírt váj egy halottnak, mentesül a *Sema* elmondása, a *Smone eszré* ima, a *tefilin* viselése és a Tórában említett összes micva alól.”

¹⁶ Löw Immanuel: Böhm László. In: Löw Immanuel: *Száz beszéd*. Szeged, 1923. 393–394.

1936 és 1940 között kezdtek el feltárni.¹⁷ Ugyanakkor más, szintén sziklába vájt temetkezési helyek példájával nagyon is tisztában volt Löw. A 19–20. század fordulóján nagy nemzetközi figyelmet keltő, sokat tárgyalt itáliai és észak-afrikai – Róma, Venosa, Szicília, Karthágó – késő ókori temetkezési helyekkel, katakombákkal kapcsolatos publikációkat több magyarországi tudós is élénk érdeklődéssel kísérte. Ez nem csupán mások kutatásainak magyar nyelvű ismertetését, összefoglalását jelentette, hanem esetenként összegzések megalkotását is. Kaufmann Dávid (1852–1899), a Rabbiképző Intézet professzora 1887-ben a római katakombák anyagából kiindulva bibliai alakok, motívumok megjelenítését tárgyalta.¹⁸ Krausz Sámuel (1866–1948), az Országos Izraelita Tanítóképző Intézet tanára pedig a korszak mértékadó szakmai lexikonja, a New Yorkban és Londonban megjelenő *Jewish Encyclopedia* számára írta meg a temetkezési formákat tárgyaló Catacombs és Tombs szócikket.¹⁹

A Catacombs szócikkben – mintha csak a szegedi közösség kételkedőinek szólna – Krausz amellet érvelt, hogy közvetlen kapcsolat állt fenn a szentföldi

3. kép. A cinterem föld alatti sírülékéi
(A szerző felvétele, 2024)

¹⁷ Friss összefoglalás róla: Weiss, Zeev: Burial Practices in Beth She’arim and the Question of Dating the Patriarchal Necropolis. In: Weiss, Zeev – Irshai, Oded – Magness, Jodi – Schwartz, Seth (eds.): *“Follow the Wise”: Studies in Jewish History and Culture in Honor of Lee I. Levine*. University Park, USA: Penn State University Press, 2010. 207–232.

¹⁸ Kaufmann, David: Sens et origine des symboles tumulaires de l’Ancien-Testament dans l’art chrétien primitif. *Revue des études juives*, 14, 1887. 33–48.; Kaufmann, Dávid: Zsidó katakombák Olaszországban. *Archaeologiai Értesítő*, 6, 1886. 318–321.

¹⁹ Krauss, Samuel: Catacombs. In: *Jewish Encyclopedia*, vol. 3. New York – London, 1903. 614–618. és Tombs. *Jewish Encyclopedia*, vol.12. 1906. 183–190.

temetkezési gyakorlat és a diaszpóra szokásai között, a sziklába vájt temetkezést legfeljebb az erre alkalmatlan talajviszonyok akadályozhatták.

„Wherever the Jews went in the course of their wanderings, they endeavored to preserve this custom of their fathers as far as the nature of the ground permitted; and they did so at Rome, in lower Italy, Carthage, Cyrene, etc. The Talmud gives a detailed description of this kind of tomb, the chief characteristic of which is that the bodies were placed in niches (Talmud: כרכין ; Latin: loculi) in the subterranean vaults. The Christian catacombs doubtless originated in imitation of this Jewish custom, although it would appear from the catacombs so far discovered at Rome that the Christian ones are older than the Jewish. Among Christians, moreover, Jesus’ tomb in the rock must have been the model from the beginning.”²⁰

[A zsidók vándorlásuk során bárhová is kerültek, igyekeztek megőrizni atyáik szokását, amennyire a talaj erre lehetőséget adott, így tettek Rómában, Dél-Itáliában, Karthágóban, Cyrenében stb. A Talmud részletes leírást ad erről a sírtípusról, amelynek fő jellemzője, hogy a holttesteket fülkékben (Talmud: כרכין ; latinul: loculi) helyezték el. A keresztény katakombák kétségtől e zsidó szokás utánzásából származnak, bár a Rómában eddig feltárt katakombákból úgy tűnik fel, hogy a keresztényeké régebbi, mint a zsidóké. A keresztények körében pedig Jézus sziklába vájt sírja lehetett a kezdetektől fogva a minta.]

A Krausz Sámuel által említett akadály, vagyis a mészköszikla hiánya Szegedet is jellemezte, ezért Löw elgondolása földbe mélyítve és téglából kialakítva, felfalazva tudott megvalósulni. Az ókori előképtől abban a vonatkozásban is távol állt a szegedi hevra által „visszahozott” változat, hogy a fülkéket egyszer használatosnak szánták, a koporsó behelyezése után lezárva azokat, a csontok összegyűjtése és osszáriumba helyezése e szokások ősi és hiteles volta ellenére sem merült fel. Díszítőelemek sincsenek a föld alatti térben. Mindezeket figyelembe véve a követett „előkép” inkább szöveges forrás, mint tényleges régészeti lelet lehetett. Ebben Löw Immánuel minden bizonnyal apja, Löw Lipót rabbi (1811–1875) módszertanát követte, aki az ún. *talmudi régiségtan* (Alterthumskunde) művelésekor, a Wissenschaft des Judentums korai nemzedéke tagjaként alapvetően szöveges források alapján igyekezett a talmudi kor tárgykultúráját rekonstruálni, nem pedig régészeti megközelítéssel.²¹ Hasonlóan szövegközpontú volt Krausz Sámuel háromkötetes *Talmudische Archäologie* (1910–1912) című munkája, amit épp Löw Immánuelnek

²⁰ Krauss, Samuel: *Catacombs. Jewish Encyclopedia*, vol. 3. New York – London, 1901. 614–618.

²¹ Turán, Sinai (Tamás): Leopold Löw and the Study of Rabbinic Literature – a Bicentennial Appraisal. *Jewish Studies*, 48, 2012. 46–49.

ajánlott. Krausz a korai rabbinikus irodalomból gyűjtögette össze a temetkezési módokra, szokásokra vonatkozó adatokat is.²²

A „legősbibb mód” hangsúlyozásával Löw is sugallja, amit Krausz – az időrendi problémák ellenére is – explicite kimond: ha a szokást a keresztény többségi társadalomban meg is találjuk, az átvétel iránya akkor is teljesen egyértelmű, a zsidók előbb gyakorolták. Vagyis az érvelés kizárja a kortársakban nagyon is felmerülő vélekedést, miszerint a többségi társadalom kultúrájából való átvétellel (rabbinikus terminussal *hukkat ha-gojim*) állunk szemben, amelyet csak igazolni próbál az önkényesen átalakított ókori szentföldi előkép. A dilemmával, illetve Löw vallási felfogásával kapcsolatban két szempont megfontolását javaslom.

Egyfelől Löw az új zsinagóga díszítési programjához és a zsinagógakert kialakításában is bőségesen és tudatosan választott a szokásos – mondhatjuk hagyományos – askenázi modellektől eltérő előképeket, köztük kifejezetten meglepő ókori szentföldi elemeket is, vagyis ebben a sorban egyáltalán nem a cinterem sírfülkéi az elsők. Az új zsinagóga ilyen meglepő díszítési megoldása például, hogy őshéber, vagy tudományos terminussal paleo-héber betűs feliratokat is festettek fel a dongákra. A paleo-héber betűk használata révén Löw a babiloni fogság (i.e. 6. század) előtti írott emlékekkel, a királyság, az első Templom korával kötötte össze a zsinagógát. A dongákon sokszorosan ismétlődő zoltárrészlet – négy szó a Zsolt 102:18-ból – abban is a korai íráshagyományt követi, hogy a szavakra tagolást nem a számunkra megszokott szóközők jelzik, hanem függőleges vonások.²³ A történelem fintora, hogy a késő ókorban ezt az írást épp a zsidóktól elkülönülő samaritánus közösség őrizte meg, a zsidó közösség pedig fokozatosan áttért az arámi írás egy változatára, arra, amelyet ma héberként ismerünk. A váltást, pontosabban azt, hogy már a Tóra szövegének leírásához is „arámi” betűket használtak, a talmudi hagyomány Ezra személyéhez köti.²⁴ A késő ókori váltás után a rabbinikus zsidóság vallási közegben már nem használta a paleo-héber karaktereket, az Izrael Állam létrehozása előtti időszakból nincs is tudomásunk arról, hogy a szegedi használatnak lenne párhuzama.

Másfelől Löw használt egyértelműen keresztény előképeket is, azonban nem hasonulás céljából, hanem a vallásos *érzület* növelése érdekében, amit fontos eszköznek látott a közösség tagjainak megtartásához a társadalmi integráció és szekularizáció korszakában. Ennek egyik ismert, nagy vitát kiváltó, a kulturális adaptáció határait feszegető példája az 1883-ban kiadott imádságoskönyv,²⁵ amelybe Löw egyebek mellett keresztény szerzőktől – református és evangélikus lelkészek-től – átvett, átdolgozott imaszövegeket is beválogatott, ráadásul az első kiadásba

²² Krauss, Samuel: *Talmudische Archäologie, I–III*. Leipzig: Verlag Kaufmann, 1910–1912.

²³ Naveh, Joseph: *Early History of the Alphabet*. Jerusalem: Magnes Press, 1987. 62.

²⁴ Tb Szanhedrin 21b–22. A talmudi terminológia a babiloni fogság nyomán átvett betűket „asz-szir” betűkként (*ktav asuri*) is említi.

²⁵ *Imádságok. Zsidók számára*. Gyűjtötte Löw Immánuel. Szeged: Traub B. és társa, 1883.

a források feltüntetése nélkül.²⁶ 1878-as beiktatási beszédében általános elvként fogalmazta meg az újítások céljával, indítékaival kapcsolatban, hogy „Csak buzgó vallásosságnak és nem ledér közönynek van tehetsége és joga újat teremteni régiből [...] tudva, hogy minél mélyebb a vallásosság, annál gyökeresebb lesz az átalakulás, a hívek üdvére, a vallás és jámbor érzés emelésére”.²⁷ Ahogy láttuk, a gyökeres átalakulás, az „újat teremteni régiből” fordulat több esetben jelentette azt, hogy egy történetileg igazolható, ám rég megszakadt, feledésbe merült hagyomány újbóli használatát kezdeményezte Löw: a címben használt „hagyományújítás” kifejezés ezt a módszert kívánja jelenteni.

A módszer természetesen nem csak Löw Immánuelt jellemezte. A magyarországi neológia általános sajátossága a történeti érvekre való nyitottság, az ókori előképekre mint támadhatatlan tekintélyű precedensekre való hivatkozás. Példaként említhetjük a 19. század közepétől a hébertől eltérő nyelvű sírfeliratok engedélyezése körüli vitákban sorakoztatott érveket. Míg meghatározó orthodox rabbik határozott tiltást fogalmaztak meg a nem héber feliratokra, addig a neológia a saját – megengedő – álláspontja védelmében történeti érvet hozott fel. Eszerint a késő ókori Palesztinából és a római birodalom területén máshonnan, így Pannóniából is, valamint a kora középkori Európából (például Dél-Itáliából) is ismeretesek görög és latin nyelvű zsidó sírfeliratok.²⁸

Hasonlóan ókori szentföldi gyakorlat „visszahozásaként” erre a történeti évrre hivatkozva vezette be számos németországi közösség a 19. század közepén a zsinagógai reformok részeként a hároméves tóraolvasási ciklust. A diaszpórában szokásos éves ciklussal összehasonlítva így sokkal rövidebb felolvasandó szakaszok jutottak egy-egy hétre, lényegesen rövidítve a szombati tóraolvasás időtartamát, befogadhatóbbá téve az alkalmat a hagyományos liturgiától eltávolodók, azt monotonnak megélők számára is.²⁹ A zsinagógai reformok, a közösség tagjai visszavonzásának – legalább átmeneti – sikeréről számolt be például Leopold Zunz (1794–1886) egy berlini nagyünnepi alkalom kapcsán.

„Tegnap, pontosabban szombaton a Jacobson-zsinagógában jártam. Olyan emberek töltötték ott az egész napot, akiknek húsz éve semmi közülük sem volt a zsidósághoz: olyan férfiak, akik azt hitték, már rég megszabadultak a vallásos érzésektől, áhitattal hullatták a könnyeket; a fiatalok többsége böjtölt.”³⁰

²⁶ Turán Tamás: Löw Immánuel vallási arcképéhez. Előadás a *Löw Immánuel élete és életműve* című konferencián, Szeged, 2024. szeptember 5. (Kézirat)

²⁷ Löw Immánuel: Beköszöntő, 1878. In: *Löw Immánuel beszédei, 1874–1899*. Szeged, 1900. 267.

²⁸ A neológia történeti érvelését lásd például Weinberger Mózes: A sírfeliratok szövegéről. In: Weinberger Mózes, (szerk.): *Emlékkönyv*. Cluj, 1939. 31–39.; különösen 37.

²⁹ A hároméves tóraolvasási ciklus szentföldi gyakorlat volt (Tb Megilla 29b), s a keresztes hadjáratok idejéig fennmaradt.

³⁰ Idézi Silber, Michael K.: The Historical Experience of German Jewry and Its Impact on Hasidism and Reform in Hungary. In: Katz, Jacob (ed.): *Toward Modernity: The European Jewish*

Zárásul érdemes visszatérnünk az 1922-es temetési beszédből idézett rész utolsó bekezdésére, ahol Löw – első pillantásra – csupa praktikus szempontot sorakoztat fel, amelyek a cinterem kínálta temetkezési mód mellett szólnak:

„Fonnyasztó nyár nem hervasztja a hant virágait, nem borítja késő őszenek fonnyatag virághalma, nem gyülemlik rajta télnek hóharmatos avarja. Az emléktábla írása nem fakul meg fénytől, fagytól, nem vakul meg szálló portól, hulló cseptől.”³¹

Az érvelés egy része valóban ilyen jellegű: a zárt épületben sértetlen marad a márványtábla és a rávéssett nevek, az évszámok festése, a hozzátartozónak nincs gondja az avarnak vagy a hónak a sírról való eltakarításával. Azonban amikor a nyári hőségben hervadó, ősszel fonnyadó virágokat említi mint ebben a temetkezési módban elkerülhető lehangoló látványt, akkor Löw valójában beleszó érvelésébe egy másik, a századfordulón, a 20. század elején sokat vitatott szempontot is.³² A föld alatti lezárt sírfülkék semmiképp sem csábíthatnak a zsidó hagyománnyal ellentétes, ám a nagyvárosi neológ közösségekben feltartóztathatatlanul terjedő szokásokra, virágültetésre, vagy – amire a késő őszi „fonnyatag virághalom” minden bizonnyal utal – halottak napi csokrok, koszorúk elhelyezésére.³³ A kimondott és ki nem mondott érvelés ezen a ponton zárul össze: a cinteremmel kialakított forma kielégítheti az újfajta reprezentációs igényeket, szentföldi előképe miatt védhető a kritikákkal szemben, és még meg is akadályozza a hagyománnyal ellentétes emlékezési/kegyeleti módokat.

A „három az egyben” megoldás mégsem vált népszerűvé Szegeden, a sírfülkék majdnem negyven év alatt, 1944-ig sem teltek meg, a márványtáblák egy része máig üres maradt. Löw számításába legalább két hiba csúszott. Egyfelől nem számolt a járatrendszer gyakran előtű talajvízzel, ami lehetetlenné tette a föld alatti folyosók használatát. Másfelől nem sikerült elegendő tehető családot megnyernie, hogy az egyéni síremléket közösségre cserélje. Ez utóbbiban ráadásul Löwnek magának is szerepe lehetett. Ez a temetkezési mód ugyanis nem hagyott teret az egyedi, az elhunyt személyéhez kötődő felirat számára sem, amiket egyébként a főrabbi maga szövegezett művészi érzékkel a közösség számára.³⁴ Vagyis nem csupán a családi reprezentáció lehetőségéről, de még a Löwtől kapott személyes

Model. New Brunswick, NJ: Transaction Books, 1987. 129–130.

³¹ Löw, 1923. 393–394.

³² A kérdés már a 19. század közepén is felmerült, épp Löw Immánuel apja, Löw Lipót rabbi vizsgálta egy tanulmányban a temetői virágelhelyezés szokását: Löw, Leopold: Blumen auf Gräber. *Ben Chananja*, 1, 1858. 433–442.

³³ A növénydíszítés és halottak napi sírlátogatás, virágkoszorúk jelenségéhez: Csáki, 2017. 302–304.

³⁴ Ábrahám Vera: *Löw Immánuel sírversei. Textusok a szegedi neológ izraelita temetőben* (Magyar Zsidó Szemle Füzetek 3.) Budapest: MTA-ORZSE Zsidó Kultúratudományi Kutatócsoport, 2009.

síroversről is le kellett mondania annak, akit a 72 sírfülke egyikébe temettek. Úgy tűnik, ezt már nem ellensúlyozta sem az ősi szentföldi előkép, sem esetleg más, időben közelebbi párhuzam vonzereje.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A cinterem tervrajzai. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged – HU MNL CSML XV.2a 2684/1906.

Ábrahám Vera: *Lőw Immánuel sírversei. Textusok a szegedi neológ izraelita temetőben* (Magyar Zsidó Szemle Füzetek 3.) Budapest: MTA-ORZSE Zsidó Kultúratudományi Kutatócsoport, 2009.

Ábrahám Vera: *Szeged zsidó temetői*. Szeged: Magánkiadás, 2016.

Cinterem. In: Ittész Nóra (főszerk.): *A magyar nyelv nagyszótára, V*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 2013. <http://nagyszotar.nytud.hu/dictsearch.html?query=cinterem> (Utolsó letöltés: 2026. május 18.)

Csáki Tamás: A Salgótarjáni utcai temető – a pesti zsidó közösség sírkertje, 1874–1890. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*, 12, 2017. 281–332.

Csefkő Gyula: Cinterem. *Népünk és Nyelvünk*, 1929/ 2–3. 109–110.

Hidvégi Máté: A Lőw-per. *Múlt és Jövő*, 1996/3. 85–96.

Hidvégi Máté: Lőw Immánuel élete. In: Hidvégi Máté – Ungvári Tamás (szerk.): *Lőw Immánuel válogatott művei. Virág és Vallás*. Budapest: Scholar, 2019. 9–112.

Kaufmann, David: Sens et origine des symboles tumulaires de l’Ancien-Testament dans l’art chrétien primitif. *Revue des études juives*, 14 (1887), 33–48.

Kaufmann Dávid: Zsidó katakombák Olaszországban. *Archaeologiai Értesítő*, 1886/6. 318–321.

Krauss, Samuel: Catacombs, *Jewish Encyclopedia*, vol. 3. New York – London, 1903. 614–618.

Krauss, Samuel: *Talmudische Archäologie*, I–III. Leipzig: Verlag Kaufmann, 1910–1912.

Krauss, Samuel: Tombs. *Jewish Encyclopedia*, vol.12, New York – London, 1906. 183–190.

Lőw Immánuel: A százéves temető. 1931. In: Lőw Immánuel: *Kétszáz beszéd*. Szeged, 1939. II: 236–237.

Lőw Immánuel: Beköszöntő, 1878. In: *Lőw Immánuel beszédei, 1874–1899*. Szeged, 1900. 267.

Lőw Immánuel: Böhm László. In: Lőw Immánuel: *Száz beszéd*. Szeged: Schwarz Jenő kiadása, 1923. 393–394.

Lőw, Leopold: Blumen auf Gräber. *Ben Chananja*, 1, 1858. 433–442.

Naveh, Joseph: *Early History of the Alphabet*. Jerusalem: Magnes Press, 1987.

- Oszkó Ágnes Ivett – Pataricza Dóra: Szeged zsidó vallási épületeinek öröksége. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 9, 2022. 233–258.
- Oszkó Ágnes Ivett – Pataricza Dóra: Judaism as Flowers: The Materialized Ideology of the New Synagogue of Szeged. *Material Religion*, 19/5, 2023. 482–505.
- Pataricza Dóra: Lenn szunnyadók álma. *Szombat.org*, 2024. május 12. <https://www.szombat.org/hagyomany-tortenelem/lennszunnyadok-alma> (Utolsó letöltés: 2026. május 18.)
- Rosenfeld Viktor: Levél Löw Immánuelről. *Múlt és Jövő*, 1927/4. 148.
- Silber, Michael K.: The Historical Experience of German Jewry and Its Impact on Haskalah and Reform in Hungary. In: Katz, Jacob (ed.): *Toward Modernity: The European Jewish Model*. New Brunswick, NJ: Transaction Books, 1987. 107–158.
- Szegedi Emléktáblák. *Múlt és Jövő*, 1925/1. 16–18.
- Turán Tamás: Löw Immánuel vallási arcképehez. *Löw Immánuel élete és életműve* konferencia, Szeged, 2024. szeptember 5. (Kézirat)
- Turán, Sinai (Tamás): Leopold Löw and the Study of Rabbinic Literature – a Bicentennial Appraisal. *Jewish Studies*, 48, 2012. 41–75.
- Weinberger Mózes: A sírfeliratok szövegéről. In: Weinberger Mózes (szerk.): *Emlékkönyv*. Cluj, 1939. 31–39.
- Weiss, Zeev: Burial Practices in Beth She’arim and the Question of Dating the Patriarchal Necropolis. In: Weiss, Zeev – Irshai, Oded – Magness, Jodi – Schwartz, Seth (eds.): *“Follow the Wise”: Studies in Jewish History and Culture in Honor of Lee I. Levine*. University Park, USA: Penn State University Press, 2010. 207–232.